

IN MEMORIAM WILHELM LENZ (1939–2020)

Balti ajalooteadust on tabanud ootamatu kaotus. 18. veebruaril suri Koblenzis Saksamaal ajaloolane ja arhivaar dr Wilhelm Lenz. Balti Ajaloo Komisjon on kaotanud oma kauaaegse kolleegi, hinnatud auliikme ja abi valmis sõbra.

Kui baltisaksa ajaloolased hakkasid looma kontakte Nõukogude Eesti ja Läti ajaloolastega, siis olid just Gert von Pistohlkors ja Wilhelm Lenz need, kes 1981. aastal Eestit esimestena külastasid. Nii loodi teadussidemed ja tekkis vastastikune huvi kümnekond aastat enne Eesti taasiseseisvumist. Tollase situatsiooni mõistmiseks tuleb lisada ka Balti Ajaloo Komisjoni kauase juhi Georg von Rauchi ja teiste toetav nõusolek ja huvi suhtlemiseks endise kodumaaga.

Wilhelm Lenz sündis 24. juulil 1939 Riias, pärinedes baltisaksa ühiskonnas tuntud literaatide ja pastorige suguvõsast. Tema isa Wilhelm Lenz (1906–76) oli samuti ajaloolane, Tartu ja Tübingeni Ülikooli kasvandik, kelle sulest ilmus mitmeid uurimusi ning keda tuntakse tänini paljude väärtuslike teatmeteoste kaasautorina. Tema ema Ilse von Boetticher oli pärit 17. sajandil Kuramaal juurdunud aadlisoost. Lenzide lasterohke pere lahkus baltisakslaste ümberasumise käigus Riias ning leidis esialgu peavarju Posenis (nüüdne Poznan).

Wilhelm Lenzi koolipõlveaastad sõjajärgsel Saksamaal möödusid Hechthausenis ja Stades. Aastatel 1959–66 õppis ta ajalugu ja ladina keelt Marburgi, Göttingeni ja lõpuks Hamburgi Ülikoolis, kus ta alustas doktoritöö kirjutamist prof Paul Johanseni juhendamisel. Professori soovitusel valis ta uurimisteenaks Riia ajaloo Liivimaa sõja aastail. Huvi oma sünnilinna vanema ajaloo vastu oli kindlasti päritud, sest tema isa Wilhelm Lenz sen oli kirjutanud 1928. aastal väitekirja Liivimaa ordumeistri Wolter von Plettenbergi välispoliitikast ja avaldanud 1954. aastal uurimuse “Die Entwicklung Rigas zur Großstadt” (“Riia kujunemine suurlinnaks”). Tagantjärele vaadates oli Johanseni soovitus noorele ajaloolasele keeruline uurimisvaldkond. Samuti Riias pärit ja hiljem Hamburgis töötanud ajaloolane Herta von Ramm-Helmsing (1900–87) oli 1930. aastatel süvenenud Riia ja Poola-Leedu riigiõigusliku vahekorra uurimisse Liivimaa sõja ajal. Osaliselt kattus Lenzi väitekirja teema ka Klaus-Dietrich Staemmleri (1921–99) uurimusega

Joonis 1. Tallinna Linnaarhiivi üleandmise-vastuvõtmise protokollide allkirjastamine Koblenzis *Bundesarchiv*'is 2. oktoobril 1990. Paremalt: Wilhelm Lenz, Friedrich P. Kahlenberg (*Bundesarchiv*'i president), Jüri Kivimäe, Raimo Pullat. Allikas: Tallinna Linnaarhiiv, TLA.1465.1.6328

“Preußen und Livland in ihrem Verhältnis zur Krone Polen 1561–1568” (1953). Juhendaja koostöö oma õpilasega jäi kahjuks lühikeseks. Paul Johansen suri 14. aprillil 1965. Prof Otto Brunneri (1898–1982) käe all sai Wilhelm Lenz 1966. aastal doktorikraadi väitekirja “Riga zwischen dem Römischen Reich und Polen-Litauen in den Jahren 1558–1582” eest, mis ilmus 1968. aastal Marburgis Herderi Instituudi teaduslike toimetiste sarjas.

Teema tollasele aktuaalsusele osutab asjaolu, et samal aastal kaitses Ida-Saksamaal Leipzigi Karl Marxi Ülikoolis Wolfgang Küttler (sünd 1936) väitekirja “Patriziat, Bürgeropposition und Volksbewegung in Riga in der zweiten Hälfte des 16. Jh.”. Lenz mainis küll oma raamatu sissejuhatuses Küttleri dissertatsiooni, kuid möönis, et oma töö muutmist ei pidanud ta siiski tarvilikuks. Kuigi järgnevad aastakümned on lisanud rikkalikult kirjandust varauusaegse Riia ajaloo kohta, on Lenzi väitekirja jäänud kindlalt Riia vanema ajaloo historiograafiasse. Eelkõige tuleb esile tõsta Lenzi poolt toona käibele toodud arhiivimaterjali, ent ka tema arutluskäigud poliitiliste arengute üle väärivad tänapäevalgi üle lugemist.

Asjaolude sunnil ei otsustanud Wilhelm Lenz siiski akadeemilise karjääri kasuks, vaid valis arhivaari ameti. Pärast referendaari aega töötas ta esmalt Oldenburgi Riigiarhiivis ja siirdus siis lühemaks ajaks Londonisse

Saksa Ajaloo Instituudi teenistusse, kus ta koostas Suurbritannias olevate Saksa ajaloo allikate (alates 1500) ülevaateteose. Järgnes töö Riiklikus Arhiivilaagris Göttingenis, vahepeal aga Rahvusvahelise Arhiivinõukogu (*Conseil International des Archives*) juures Pariisis, kuni ta lõpuks jäi 1973. aastast püsivalt Koblenzi Saksamaa Riigiarhiivi (*Bundesarchiv*) teenistusse, kus jõudis juhtiva arhiividirektori (*leitender Archivdirektor*) ametini. 2004. aastal jäi Wilhelm Lenz pensionile.

Bundesarchiv'is töötades omandas ta suure asjatundmise sealsete kogude osas, eriti hästi orienteerus ta Esimese maailmasõja, aga ka kogu natsismi-perioodi ja Teise maailmasõja arhiivimaterjalides. Mõistetavalt pööras ta erilist tähelepanu Baltikumiga seotud arhiivimaterjalidele. Mäletan tema vastutulelikku abi ja nõuandeid, kui Humboldti stipendiaadina istusin tollal ülimumoodsas *Bundesarchiv*'i hoones Koblenzis kõrge mäe otsas ja lugesin Tallinna Linnaarhiivi materjale, mis viimase sõja ajal Saksamaale olid viidud. Kui igal teisel nädalal Kölnist Koblenzi sõitsin, kasutasin Wilhelm Lenzi külalislahkust peatuda tema korteris, kus õhtuti vestlesime ajaloost ja poliitikast, kui ta just jalgpalli mängima ei läinud. Lenz oli veendunud sotsiaaldemokraat, kes omavahelises suhtlemises soovis sinatamist, mis oli Saksamaal siis veel erandlik kombeka teietamise kõrval.

Ei võinud siis ette kujutada, et kohtume Wilhelm Lenziga Koblenzis 1990. aasta suvel hoopis teises situatsioonis – Nõukogude Liidu ja Saksamaa LV komisjonide läbirääkimistel Tallinna Linnaarhiivi varade tagastamise asjas. Saksamaal ja ka Eestis esines tollal arvamusi, mis olid nn arhiivide väljavahetamise vastu. Wilhelm Lenz kui Saksa poole peaekspert Tallinna Linnaarhiivi küsimuses oli arhiivikogude tagastamise veendunud pooldaja. Tema ja ühe kõrgema riigiametniku abiga õnnestus toona lahendada läbirääkimistel keerukohaks kujunenud transpordikulude küsimus. Arhiivide väljavahetamise saaga jõudis samal aastal õnneliku lõpplahenduseni: 2. oktoobril 1990 kirjutasime Koblenzis *Bundesarchiv*'is alla Tallinna Linnaarhiivi deporteeritud kogude üleandmise-vastuvõtmise protokollile. Sündmus ise sattus ajaloolisele hetkele – järgmisel päeval, 3. oktoobril toimus ametlikult Saksamaa taasühinemine.

Wilhelm Lenzi n-ö teine elu, põhitöö kõrval, kuulus Balti ajaloole ja mitmesugusele tegevusele balti selts- ja õpetlaskonnas. Ta oli 1967. aastast Balti Ajaloo Komisjoni korraline liige, kuulus 1971. aastast komisjoni juhatusse ja täitis 1983. aastast komisjoni kassameistri vastutavat ametikohta. 2016. aastal valis komisjon ta oma auliikmeks. Wilhelm Lenzi osavõtt balti ajaloolaste aastakonverentsist (*Historikertreffen*) Göttingenis ja

komisjoni eestseisuse istungitest oli nii enesestmõistetav, et ei oskagi neid üritusi ilma temata ette kujutada.

Lenzi teaduslike huvide ring oli lai ja enamasti seotud arhiivitööga. Leiame tema uurimusi paljudest Balti Ajaloo Komisjoni egijidi all ilmunud kogumikest, mille väljaandjate hulka ta ise sageli kuulus. Eelkõige nime-taksin pikemat käsitlust “Alt-Livland in der deutschbaltischen Geschichtsschreibung 1870 bis 1918”, mis ilmus Georg von Rauchi koostatud koguteoses “Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung” (1986). Siit ilmneb Lenzi süvenemine Carl Schirreni ja tema kaasaegsete mõttemaailma, mille üheks tulemuseks oli Schirreni pärandi olulise teksti “Vorlesungen über livländischen Geschichte” editsioon 2013. aastal. Meie huvid ristusid taas pea üheaegsetes kirjutistes Tallinna Linnaarhiivi esimese korralise arhivaari Theodor Schiemanni kohta, kuid pikalt edasilükatud ühine töö Schirreni ja Schiemanni kirjavahetuse avaldamiseks kaotas Wilhelm Lenzi lahkumisega nüüd asendamatu asjatundja.

Lisaks väärrib märkimist Lenzi süvenemine baltisakslaste ümberasumise teemasse. Eriti paelus teda kultuurivarade saatus nende sündmuste keerises. Tema üksikasjalik ja arhiivimaterjaliga toetatud uurimus “Die kulturellen Güter der Umsiedler. Deutsch-estnische Verhandlungen 1939–1941”, mis ilmus 2012. aastal Eesti Arhivaaride Ühingu väljaandel kogumikus “Die Archive Estland im europäischen Kontext”, rikastab oluliselt meie teadmisi Eesti kultuuriloost Teise maailmasõja ajal. Kahtlemata tundis Lenz Balti arhiivide eksirännakuid tollel perioodil kõige paremini.

Raske on leppida kurva tõega, et pea üheaegselt kaotasin kaks head kolleegi. Kolm päeva enne Wilhelm Lenzi surma lahkus Tartus Jüri Ant, mõlemad küll ajaloolastena erinevad, kuid ikkagi ühealised, sündinud 1939. aasta kuumal suvel. Jäägu neist pikk ja hea mälestus.

JÜRI KIVIMÄE